

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIV/1—2

**БЕОГРАД
2001**

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIV

Св. 1–2 (2001)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Граматика

- Једно давно постављено питање: значе ли *ојкад* и *ојкако* исто
(МИЛКА ИВИЋ) 1
- Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за
Хрвате и Србе (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ) 6
- О асиметричним кондензованим низовима
(РАДОЈЕ СИМИЋ — ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ) 45
- Грамматичка основа и наставци именица типа *име-имена*
(МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 71

Језичка култура и нормативистика

- О бирократизацији српског језика (ДУШКА КЛИКОВАЦ) 85
- О ктетцима *српски* и *србијански* у свјетлу лексичко-семантичке
норме (МИЛАН ШИПКА) 111
- Стандардни језик и дијалекти (СРЕТО ТАНАСИЋ) 123

Лексикологија и семантика

- Информације о грамматичкој и лексичкој спојивости у
дескриптивном речнику (СТАНА РИСТИЋ) 131

Прилози

- О конверзији сложених придева у именице (СТАНИМИР РАКИЋ) 141
- Прилог Семантичко-деривационом речнику српскога језика
(Деривационо гнездо придева *добар*)
(РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ) 145
- Статус српског језика у образовању (ЈОВАНКА РАДИЋ) 152

Прикази

- Иван Клајн, Творба речи у савременом српском језику. Први део:
Слагање и префиксација (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 157
- Првослав Радић, Турски суфикси у српском језику
(МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ) 162
- Рајна Драгићевић, Придеви са значењем људских особина у
савременом српском језику (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ) 166
- Мирослав Николић, Обратни речник српскога језика
(ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК) 170

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

ПРИЛОГ СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Деривационо гнездо придева *добар*

Почетком 2000. године Матица српска и Институт за српски језик САНУ засновали су пројекат Лингвистички речници. На предлог Даринке Гортан-Премк у оквиру тог пројекта отпочеће се са израдом Речника деривационих гнезда српског језика. Речник ће се радити на основу будућег једнотомног речника српског језика Матице српске; овај прилог урађен је на основу Речника српскохрватскога књижевног језика МС. Деривационо гнездо придева *добар* има за циљ илустрацију концепције овог будућег речника. Концепцију је осмислила Даринка Гортан-Премк и за њу је до сада добила подршку на два међународна научна скупа и од више лингвиста који су се одазвали на пробни оглед.

Легенда:

⇒ иза лексикографске обраде лексеме *знак за деривациони по-тенцијал лексеме*

0 испред леме *знак за основну, неизведену реч*

S испред леме *знак за сложенице*

s испред броја *знак за дериваџ од сложенице*

PS испред леме испред леме *знак за њолусложенице*

ps испред броја *знак за дериваџ од њолусложенице*

Pг испред леме *знак за ѡрефиксне ѡворенице*

рг испред броја *знак за дериваџ од ѡрефиксне ѡворенице*

1 испред леме *знак за ѡрвосѡейени деѡиваџ односно дериваџ од основне речи, дериваџ од доминанѡе гнезда, од 0*

2 испред леме *знак за другосѡейени дериваџ односно за дериваџ изведен од дериваџа означеног са 1 који је даѡ ѡјосредно или неѡѡо раније исѡред ѡсмаѡраног другосѡейеног дериваџа*

3 испред леме знак за *и*рећестејени дериваи односно за дериваи изведен од другостејеног дериваиа означеног са 2 који је даи нејосредно или нешто раније испред јосмаираног *и*рећестејеног дериваиа

4 испред леме знак за дериваи четвртог стеејена односно за дериваи изведен од *и*рећестејеног дериваиа означеног са 3 који је даи нејосредно или нешто раније испред јосмаираног дериваиа четвртог стеејена. И даље.

Индекси, бројеви у доњем рубу латиничких слова S, PS, Pt, као и бројева 1,2,3,4 и даље знак броја дериваиа одређеног стеејена

У фуснотама датим иза неких одредница образложена је њихова лематизација.

Деривационо гнездо придева добар

0 добар, добра, добро 1.а. који је јозитивних особина, ваљан. б. који је илеменијих особина. 2.а. ириличан, знаиан, велик. б. који је јуне или јрејуне мере. 3. јак, здрав. 4. имућан; угледан. 5. родан, јлодан. б. користиан. 7. лековити. 8. скуи. 9. угодан, јријатиан. ⇒

S₁ добр-о-воља ж добра воља, добро расјоложење. ⇒

s₁<S₁ добровољ-ан, -љна, -љно 1.а. који врши што јо својој вољи без ујошребе силе, драговољан. б. који се оснива и који јостоји на јринцију добровољности рада маса. 2. који је добре воље, доброг расјоложења. ⇒

s₂<s₁ добровољно¹ прил. на добровољан начин, јо својој вољи, без обавезе, јо своме хићењу.

s₂<s₁ добровољн-ост, -ости ж особина онога што је добровољно.

s₁<S₁ добровољ-ац, -љца м онај који није обвезник него добровољно суделује, учестивује у раиу; добровољни учесник у каквој акцији. ⇒

s₂<s₁ добровољач-(ч)ки² добровољачки, -а, -о који се односи на добровољце.

s₂<s₁ добровољч-ев, -а, -о који јријада добровољцу.

s₁<S₁ добровољ-ити се, -овољим се, несвр. јостјајати добре воље, јостјајати расјоложен.

s₁<S₁ добровољ-ство с добровољачка служба у раиу; добровољно учестивовање у било каквој акцији.

¹ Прилоге постале од придева третирамо као деривате иако су они настали конвезијом према облику придева средњег рода.

² Дијахронијски приказ творбеног процеса, упрошћено дат, изгледао би овако: добровољц + њки > добробољчски > добровољачки. Мислимо да свему томе нема места у синхронијском творбеном рашчлававању. Из синхронијске перспективе, творбена граница може се приказати овако: добровољач-(ч)ки. У заграду се стављају гласови који се због дисимилације губе. Биће потребно ово проверити и утврдити различитим психолингвистичким тестовима.

S₂ добр-о-дева, ж бот. покр. биљка из породице звонаца *Sampanula persicifolia*.

S₃ добро-дошао, -шла, -шло који је дошао у њрави час; њошребан, корисџан. ⇒

s₁<S₃ добродошл-ица³ ж 1. њоздрав коме њри доласку. **2.** чаши вина или ракије шџо се даје ономе који дође. **3.** покр. особа која је добро дошла.

S₄ добр-о-душан, -шна, -шно **а.** који је добре душе, доброга срца, доброћудан. **б.** који изражава доброћудносџ. ⇒

s₁<S₄ добродуш-је с в. добродушносџ.

s₂<S₄ добродушно прил. на добродушан начин.

s₃<S₄ добродушн-ост, -ости ж особина онога који је добродушан.

S₅ добро-звучан, -чна, -чно који добро, њријажџно звучи. ⇒

s₁<S₅ доброзвучн-ост, -ости ж особина онога шџо добро звучи.

S₆ добро-знан, -а, -о који је њошшџе добро њознаџ.

S₇ добро-љубив, -а, -о који љуби, воли добро.

S₈ добро-намеран, -рна, -рно **а.** који има добре намере, који другоме жели добро. **б.** који изражава, исџољава добронамерносџ. ⇒

s₁<S₈ добронамерн-ост, -ости ж особина онога који је добронамеран.

S₉ добро-сретан/добро-срећан, -тна/-ћна, -тно/ћно који је добре среће, срећан. ⇒

s₁<S₉ добросретн-ик/добросрећн-ик⁴ м добросрећан човек.

s₂<S₉ добросретн-ица/добросрећн-ица ж добросрећна жена.

S₁₀ добро-стојан⁵, -јна, -јно који добро сџоји, имућан. ⇒

s₁<S₁₀ добростојн-ик м онај који имовином добро сџоји, имућан човек.

S₁₁ добро-суседски, -а, -о који се односи на добре суседе; у коме се очџују односи добрих суседа.

S₁₂ добро-твор м **1.** онај који добро џвори, који чини коме добро, који џружа џмоћ, зашџишџу, доброчинац. **2.** онај који даје већу суму новца или осџавља неку имовину доброџворном друшџву. ⇒

³ Могуће је и другачије постављање границе: *добродош-лица*. Место творбене границе у оваквим случајевима утврдиће се посебним испитивањима.

⁴ У науци још није решено да ли су именице овог типа настале деноминално, творбеним формантом *-ник* или деадјективно додавањем форманта *-ик*. Предлажемо синхронизџски семантички приступ под којим се подразумева анализа значења деривата. На пример, *срећник* је онај који је срећан — именица је настала од придева додавањем творбеног форманта *-ик*. *Раскошник*, међутим, није онај који је раскошан него онај који воли раскош — именица је постала од друге именице додавањем творбеног форманта *-ник*.

⁵ Лексема *сџојан* није забележена у РМС; она је застарена; потврђена је у Рјечнику ЈАЗУ.

$s_1 < S_{12}$ **добротвор-ан**, -рна, -рно **1.** који чини добра дела, који *п*руж*а* *п*омоћ сиромашнима. **б.** који је намењен добротворству, који служи у хумане сврхе.

$s_2 < s_1$ **добротворно** прил. на добротворан начин, као добротвор.

$s_2 < s_1$ **добротворн-ост**, -ости ж особина онога који је добротворан; *п*омоћ, *п*омагање.

$s_2 < S_{12}$ **добротвор-ка**⁶ ж она која добро *п*вори, добротворнишљка.

S_{13} **добр-о-ћуд**, -а, -о в. доброћудан. \Rightarrow

$s_1 < S_{13}$ **доброћуд-ан**, -дна, -дно **а.** који је добре ћуди, добре нарави. **б.** који изражава доброћудности. \Rightarrow

$s_2 < s_1$ **доброћудн-ица** ж доброћудна женска особа.

$s_2 < s_1$ **доброћудно** прил. на доброћудан начин, добронамерно.

$s_3 < s_1$ **доброћудн-ост**, -ости ж својство онога који је доброћудан.

S_{14} **добро-хотан**⁷, -тна, -тно **а.** који жели добро другоме, добронамеран. **б.** који изражава доброћу. \Rightarrow

$s_1 < S_{14}$ **доброхотн-ик** м онај који је доброхотан.

$s_2 < S_{14}$ **доброхотно** прил. на доброхотан начин, добронамерно.

$s_3 < S_{14}$ **доброхотн-ост**, -ости ж особина онога *ш*то је доброхотно, добронамерности.

S_{15} ***добро-чинити**⁸ \Rightarrow

$s_1 < S_{15}$ **доброчин** м добро дело, добротворство. \Rightarrow

$s_2 < s_1$ **доброчин-ац**, -нца добротвор.

$s_2 < s_1$ **доброчин-ка** ж добротворка.

$s_3 < s_1$ **доброчин-ство** с особина онога који добро чини; добро дело.

$s_2 < S_{15}$ **доброчини-лац**⁹, -иоца м добротвор.

$s_3 < S_{15}$ **доброчини-лица** ж добротворка.

$s_4 < S_{15}$ **доброчини-тељ** м добротвор. \Rightarrow

$s_4 < s_4$ **доброчинитељ-ица** ж добротворка.

$s_5 < s_4$ **доброчинитељ-ка** ж добротворка.

S_{16} **добр-у-рад**, -а, -о који *п*ежи добру.

$l_1 < 0$ **добр-аи**, -ана, -ано **добрахан**. \Rightarrow

$2_1 < l_1$ **добрано** прил. *д*обрахно.

$l_2 < 0$ **добр-ахан**, -хна, -хно *п*риличан, *п*овелик. \Rightarrow

⁶ Именица *добротворка* могла је настати и од мотивног придева *добротворан*. Склонији смо, међутим, уверењу да је ова именица настала додавањем моционог форманта *-ка*.

⁷ Лексема *хотан* није забележена у Р МС; она је застарела; потврђена је у Рјечнику ЈАЗУ.

⁸ Глагол је конструисан да би се објаснио настанак деривата *доброчинилац*, *доброчинилица*, *доброчинишљ*, *доброчинишљница* и *доброчинишљка*.

⁹ Могуће је двојачко творбено рашчлањавање: радни глаголски придев + *-ац* или глаголска основа + *-лац*. Са синхронијског становишта друго нам је уверљивије.

$2_2 < 1_2$ **добрахно** прил. *досћа, љрилично, добро.*

$1_3 < 0$ **добр-ити (се)**¹⁰ ⇒

$2_3 < 1_3$ **добри-јан**, -ана м *добричина.*

$2_4 < 1_3$ **добри-ковић** м *добар човек.*

$Pr2_5 < 1_3$ **з-добрити (се)**¹¹

$Pr2_6 < 1_3$ **о-добрити**, одобрим сврш. *љризнајти као добро, ваљано, љошврдити вредности нечега; сагласити се с ким или чим.* ⇒

$pr3_2 < pr2_6$ **оодобр-авати**, -обравам *несвр.* и уч. *љрема одобрити.* ⇒

$pr4_1 < pr3_2$ **оодобрава-лац**, -аоца м *онај који одобрава, који се слаже с ким, с чим.*

$pr4_2 < pr3_2$ **оодобрава-ње** с гл. им. од *оодобравати.*

$pr4_3 < pr3_2$ **оодобрава-тељ** м *оодобравалац.* ⇒

$pr5_1 < pr4_3$ **оодобраватељ-ски** прил. у знак *оодобравања, с оодобравањем.*

$pr3_3 < pr2_6$ **оодобр-ење** с дозвола, *љривола, љрисићанак.*

$Pr2_7 < 1_3$ **по-добрити (се)**, подобрим се сврш. *љосћаити добар, бољи, љобољшаити се.* ⇒

$pr3_4 < pr2_7$ **подобр-авати (се)**, -добравам (се) *несврш.* и уч. *љрема љоодобрити (се).*

$Pr2_8 < 1_3$ **пре-добрити (се)**, предобрим (се) сврш. *љосћаити љредобар.*

$Pr2_9 < 1_3$ **раз-добрити (се)**, раздобрим се, сврш. *љосћаити добар, бољи.*

$pr3_5 < pr2_9$ **раздобр-авати (се)**, -добравам (се), *несвр.* и уч. *љрема раздобрити (се).*

$1_4 < 0$ **добрим** прил. *на добар, на леј начин.*

$1_5 < 0$ **добр-ииа** ж покр. *добар животи, благосћање.*

$1_6 < 0$ **добр-ић**, -ића м покр. еуф. *злић, зли љришић.*

$1_7 < 0$ **добр-ица** ж *она која је добра, добричица.* ⇒

$2_{10} < 1_7$ **добрич-ав**, -а, -о *који је добре и мирне ћуди.*

$1_8 < 0$ **добр-ичина** м *човек добре и благе ћуди.*

$1_9 < 0$ **добр-ичица**¹² ж *добрица.*

$1_{10} < 0$ **добро**¹³, с **1.а.** *нејокрејно имање, љосед. б. културно и материјално благо. 2.а.* *сћварна или морална користи, благосћање; љо-*

¹⁰ Реконструисано према *здобрити (се).*

¹¹ Префикс з- аломорф је префикса с-.

¹² Настанак именица *добричина* и *добричица* може се објаснити на неколико начина. Ове имнице су могле настати деноминалном творбом — додавањем творбеног форманта *-ина* односно *-ица* на творбену основу именице *добрица (добриц-)*. Могле су настати и девербативном творбом помоћу творбене основе глагола *добрити (добри-)* и творбеног форманта *-чина* односно *-чица*. Најзад, можда су настале деадјективно на начин који смо описали у тексту. Одлучили смо се за последњи творбени тип због семантике ових именица, јер дефиниције њихових значења упућују на помисао да су им придеви мотивне речи.

¹³ Именицу *добро* сврставамо у деривате придева *добар* иако је она настала супстантивизацијом.

вољни живојни услови, уживање. б. ир. зло. 3. особина онога који је добар, добројта. 4. одмила о ономе који је изразио мио и драг. 5. фиг. добра дела. ⇒

$2_{11}<1_{10}$ добар-це, -а и -ета с дем. од добро; имање.

$1_{11}<0$ добро, прил. 1. како треба, како је ред да буде; како је пожељно; право. 2. досега, бојно. 3. израз за одобравање, за сагласност: нека буде тако, слажем се. ⇒

$Pr2_{12}<1_{11}$ з-добра прил. добрим, лејим начином, мирним иушем.

$Pr2_{13}<1_{11}$ по-добро прил. досја, ирилично добро. ⇒

$Pr2_{14}<2_1$ по-добрано прил. иодобро.

$Pr2_{15}<1_{11}$ пре-добро прил. на иредобар начин, одвећ, сувише добро.

$1_{12}<0$ добр-овати¹⁴, добрујем несвр. 1. добар бији. 2. добро и у слози живеји. ⇒

$2_{16}<1_{12}$ доброва-ње с гл. им. од добровати.

$1_{13}<0$ *добр-ост¹⁵, -ости ж особина онога који је добар, добројта. ⇒

$2_{16}<1_{13}$ доброст-ив, -а, -о а. добар, благ, милостив, милосрдан. б. који изражава, очистије, исољава доброју. ⇒

$3_7<2_{16}$ добростиво прил. на добростив начин, милостиво.

$3_8<2_{16}$ добростив-ост, -ости ж особина онога који је добростив.

$1_{14}<0$ добр-ота ж 1. особина онога који је добар, иријатељско расиоложење према људима, сиремност на иружање иомоћи, илеме-нићост. 2. оно што је добро, ваљаност, вредност. 3. гојовост на услуге, услуга, љубазност.

$1_{15}<0$ добр-оћа ж необ. в. добројта.

$Pr1_{16}<0$ по-добар¹⁶, -бра, -бро 1.а. досја, ирилично добар; ирилично јак, снажан. б. (у служби именице) онај који је досја, ирилично добар. 2. досја велик, овећи.

$Pr1_{17}<0$ пре-добар, -бра, -бро одвећ, сувише добар.

Коментар. Гнездо има сто лема. Скоро све су преузете из Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Лексеме добротинији и доброт конструисане су да би се објаснили даљи творбени процеси.

¹⁴ Глагол добровати је могао настати и девербативно, од глагола добрији и тада би он био другостепени дериват придева добар.

¹⁵ Именица доброт је по Рјечнику хрватскога или српскога језика Југословенске академије знаности и умјешности последњи пут потврђена у 18. веку. Ми је овде дајемо да бисмо објаснили даље деривате који су из ње изведени.

¹⁶ Одлучили смо се да настанак прилога иодобро и иредобро вежмо за прилог добро иако је било могуће представити их и као деривате придева иодобар односно иредобар.

У гнезду је 16 сложеница са својим деривационим гнездима, 17 првостепених деривата, 16 другостепених, 8 трећестепених, 3 четворостепена и један петостепени дериват.

Од 16 сложеница укупно их је 11 које имају првостепене деривате. Сви су они настали суфиксацијом. Именице *добровоља* и *добročин* имају по четири првостепена деривата, а остале сложенице мање. Од 16 сложеница има укупно 23 првостепена деривата. Четири сложенице имају другостепене деривате. То су *добровоља*, *добročин*, *доброћуд* и *добročин*. Именице *добровоља* и *добročин* имају чак по четири другостепена деривата. Од сложеница је изведено 13 другостепених деривата. Сложенице имају само два трећестепена деривата, оба од именице *добročин*, а четворостепених и даљих деривата нема.

Од 17 првостепених деривата, 9 је именица, 4 придева, 2 глагола и два прилога. Именице означавају особину онога који је добар или носиоца особине мушког или женског рода. Од 4 придева, 2 су настала суфиксацијом, а 2 префиксацијом. Свима њима изриче се субјективна оцена, односно умањен или увећан степен особине која се означава придевом *добар*. Глаголима се означава радња одн. стање у вези са стицањем добротe, а прилози означавају начин вршења радње при коме се испољава особина исказана основним придевом.

Од 16 другостепених деривата, 6 је глагола, 5 прилога, 3 именице и 2 придева. Пет глагола је настало префиксацијом, а 1 суфиксацијом. Њима се најчешће означава радња у вези са стицањем добротe. Три прилога су настала суфиксацијом, а два префиксацијом и углавном имају значење субјективне оцене. Именице и придеви су настали суфиксацијом.

Три трећестепена деривата су именице, три глаголи, а три прилози. Сва три четворостепена деривата *одобравалац*, *одобравање* и *одобраваитељ* изведена су од глагола *одобравајти*. Од истог трећестепеног деривата придева *добар* настао је и једини петостепени дериват у гнезду, а то је прилог *одобраваитељски*.

Гнездо придева *добар* показује низак степен семантичког варирања. Изузимајући сложенице из анализе, запажа се да су само именица *добро* са значењем *имање* и глагол *одобријти* са својим деривационим системом настали као резултат не само творбеног, него и семантичког варирања. Семантика свих осталих деривата најчешће је у вези са стицањем или поседовањем особине исказане мотивним придевом.